

Esad Duraković

Sarajevo

Sedžda: vertikalni uspon od tla do rajskih vrtova

Sažetak

Islam je vjera koja postojano insistira na građenju pozitiviteta. On u tome uspijeva naročito u činu sedžde kao izuzetnog izraza skrušenosti kojom se čovjek uspinje ka Božijoj milosti. Simbolički, čovjek na sedždi pada čelom na tlo “referirajući” se na religijsku činjenicu da je čovjek stvoren od zemnoga praha koji simbolizira ništavnost. Međutim, čovjek tim činom, kao izrazom pobožnosti, ostvaruje duhovni uspon za koji se figurativno može reći da je upravo okomiti uspon ka Božijoj Milosti i džennetskim baštama prepunim – opet metaforski – rijeka i zelenih bašča koje su u dinamičnom binarnom opozicioniranju prema zemnome prahu. Pozitivitet je potpun. Stvaranje čovjeka od zemne prašine može se razumijevati, dakle, kao sjajna religijska ili teološka argumentacija, može biti i moćna poetska inspiracija, kao i začudan, optimalno uspio semiotički stilem. U sazdanju pozitiviteta, ona izvrsno kongruira sa sintagmom u *al-Fatih*: “Uputi nas na Put Uspravni”.

Ništavnost zemne prašine i stvaranje Čovjeka iz nje

Kur'an saopćava da je čovjek stvoren od zemlje, tačnije – od zemnoga praha / prašine (*turāb*): "... I stvorili smo vas od praha zemnoga..."¹

Ovo saopćenje o čovjekovu postanku značajno je u više aspekata. Ne ulazeći ovom prilikom u njegovu naučnu utemeljenost, što pripada drugim kompetencijama, polazim od toga da je ovdje riječ o "religijskoj istini" te da ovo saopćenje o čovjeku, odnosno o njegovom postanku, ima izuzetno važne aspekte među kojima su etički, simbolički, čak i semiotički aspekt, a većina njih može se situirati u krugu teoloških analiza i poruka. Dakle, ovdje izvodim analizu imanentnu Tekstu, odnosno vjeri koju on predstavlja konzistentno i u konsekvencijama.

Zemna prašina je u našem vrijednosnom sistemu sinonim za beznačajnost, čak bezvrijednost; ona je oznaka i za nešto nestalno i nestabilno, nepouzđano itd. Božansko sazđavanje čovjeka od takvog materijala ukazuje najmanje na dvije stvari.

Prvo, Božija svemoć i svemilost, božanski uzvišena kreativnost, ispoljava se u tome činu, jer On od bezvrijedne prašine stvara Insana u čijoj je semantičkoj osnovi (أ ن س) *prijateljstvo, druželjubivost, naklonjenost* i sl. To je izuzetna Božija sposobnost – zapravo je ona apsolutno neuporediva – da iz nečega bezvrijednoga, gotovo trivijalnog kao što je prašina, stvori vrijednost koja ima tako velike potencijale da ta "kreacija" (čovjek) bude čak Božiji zastupnik (halifa) na Zemlji.² Drugim riječima, ova tekstna i teološka činjenica svjedoči o beskrajnim mogućnostima gradnje pozitiviteta, čak i tamo gdje se to u prvi mah čini malo vjerovatnim, ili nemogućim.

Drugo, stvaranje čovjeka od prašine (ovdje smo u domenu sakralnih eksplikacija i njihovih teoloških interpretacija imanentnih Tekstu) implicira razložnost i nužnost da čovjek bude skrušen, prizeman i prizemljen u doslovnom i u figurativnom smislu; da je svjestan otkuda je i da ne umišlja kako može preuzeti Božije ingerencije: on je – u najboljem slučaju – Božiji zastupnik na Zemlji. S obzirom na postanak, skrušenost je jedna od dvije njegove mogućnosti, ili šanse. Čovjek je vezan za zemlju, preciznije – za zemnu prašinu, i on bi to uvijek morao imati u vidu: kao

¹ O tome se govori u Kur'anu na više mjesta, među ostalima i: 22:5.

² Kur'an, 2:30.

mjeru svoje nužne skrušenosti, pa i kao svojevrsan izraz pobožnosti. Druga mogućnost je da ga takvo njegovo tijelo ponese u oholost, a to znači i u suštinsku samozaboravnost, iako će skončati u povijesnom magnovenju opet u prahu u kome će – kao tijelo – naprosto nestati.

Valja ukazati na još jedan aspekt ovoga kur'anskog "izvještaja" o stvaranju čovjeka od zemnoga praha. U semiotičkom smislu, prah / prašina je oznaka za zemljino *tlo*, i to za onaj dio tla koji se može smatrati naročitim stilemom u semiotici prostora budući da se postavlja kao binarna opozicija "neprahu", ili zelenilu koje je bremenito životom i životnošću, za razliku od prašine. U semiotici prostora, prašina je kontrastivna vodnim i zelenim površinama jer je beživotno zapravo je semiotički znak za neplodnost, jalovost i sl., i u tom smislu potencira se njena ništavnost. U skladu s tim, ona je srazmjerno i beznačajna u svekolikom prostoru. No, imajući u vidu da u lingvističkoj, književnoj stilistici stilogenost nekog stilema se pojačava srazmjerno oneobičenosti, začudnosti, tako i u semiotičkoj stilistici, odnosno u semiotici prostora, prašina je stilem koji je oneobičen a njegovo oneobičavanje unapređuje se ovim tekstom i na taj način što se njena beživotnost Božijom "kreativom", odnosno tvoračkom moći, preobražava u plodnost, u najveću plodotvornost u kakvoj se čak i Čovjek stvara od Prašine.

Zemni prah je u osnovi čist, ali je potencijalno u semiotici prostora "unižen"; kao takav on je beživotan. Stvoriti od prašine beživotne sa tla biće kao što je čovjek kome se – zvuči to gotovo paradoksalno – povjerava vascijeli život na Zemlji predstavlja binarnu opozitnost kakvu nije moguće ni naslutiti izvan Božijih moći i "kompetencija". Zapravo je takva "upotreba" zemne prašine jedva zamisliv kontrast, binarna opozicija koja izmiče površnoj analizi ovoga kur'anskoga iskaza, jer proizlazi – na temelju uzajamne uslovljenosti članova binarne opozicije – da su Čovjek i Zemlja u onoj vrsti uzajamnosti u kojoj ipak sudbinski ovise jedno o drugome.

Kako god posmatrali ovaj odnos *Prašina–Čovjek*, uvijek je u samoj njegovoj osnovi fascinantna moć i ideja sakralnoga teksta da afirmira pozitivitet, jer vjera po sebi, u najbitnijem, sadrži neiscrpnju energiju za stvaranje pozitiviteta čak i tamo gdje se to čini nemogućim, kao što je u ovome tekstnom iskazu. Problem može biti u tome što čovjek često nije u mogućnosti da dokuči taj pozitivitet, odnosno – nije uvijek u stanju da razumije kako se ono što se u prvi mah čini negativnim preobražava u pozitivitet najvišega reda zahvaljujući neiscrpnim i istrajnim silama

religijskog pozitiviranja. Štaviše, u značajnom dijelu tradicije mnogih muslimana, ili u velikom dijelu muslimanskog svijeta, ljudi su skloni da u tumačenju vjere siju strah u ljudskim dušama, umjesto da te duše osvjetljavaju pozitivitetom, ljubavlju. U Kur'anu se, naravno, govori i o kaznama, ima i prijatni, ali valjalo bi poentirati ovu inverziju: eventualno kažnjavanje treba predupređivati ljubavlju prema Bogu a ne strahom, jer – strah je paralizirajući, neproduktivan, a ljubav je motivirajuća, produktivna je u neslućenim razmjerama. Tako je i taj hijeropovijesni teologijski postanak Čovjeka od ništavnoga praha i postavljenje Čovjeka kao Božijeg zastupnika na Zemlji veličanstven uspon Vertikale, pozitivitet u punoj afirmaciji. Štaviše, nakon ovoga ni zemna prašina više nije prah – ništavan i beznačajan – već je «materijal» dostojan Božije Kreacije za stvaranje Svoga zastupnika. Pozitivitet je apsolutan. Sile ovoga sakralnog teksta djeluju tako da *prah* pretvaraju u pojam s velikim početnim slovom: *Prah*.

No, srazmjerno tome – a to je nemjerljivo! – moguć je i negativitet ukoliko čovjek sa svim tim potencijalima pozitiviteta i uprkos Božijim namjerama iznevjeri sve to pozitivno što mu se nudi, kao misija: takav više nije Insan, što znači da – prema semantičkoj osnovi i poslanju – nije prijatelj ni sagovornik, a to jeste strašna sudbina. Zahvaljujući silama sakralnoga teksta, čak je i zemnome prahu data mogućnost neke vrste uzvišenosti, ili sakralizacije. Pored svega ostalog ovakvo situiranje zemnoga praha, njegovo neobično uznošenje silama sakralnog teksta, bremenito poetskim, čak epskim potencijalima s obzirom na to da je totalitet jedna od osnovnih odlika epa.³

Stvaranje čovjeka od zemne prašine može biti, dakle, sjajna religijska ili teološka argumentacija, a može biti i snažna poetska inspiracija, kao i začudna, optimalno uspjela semiotička stilizacija.

S obzirom na to da je stvoren od prašine, pred čovjekom (odnosno pred ljudima) postoje dvije mogućnosti. Oni ljudi koji ne žive u skladu s Božijom namjerom da budu Njegovi zastupnici (halifa) na Zemlji morali bi znati da su stvoreni od ništavne zemne prašine, da njemu

³ Na ovome mjestu izlaganja naprosto se nameće korespondentnost pjesme Maka Dizdara *Smrt* a koja čudesnom poetskom snagom i uvjerljivošću, optimaliziranom konciznošću, kazuje o čovjekovom veličanstvenom usponu od zemnosti / zemnoga praha do zvjezdane svjetlosti i besmrtnosti: *Zemlja je smrtnim sjemenom posijana / Ali smrt nije kraj Jer smrti zapravo i nema / I nema kraja Smrću je samo obasjana / Staza uspona od gnijezda do zvijezda.*

pripadaju jer su “pogrešni” – u sukobu su s Božijom intencijom i zato se jedino s prašinom mogu poistovjećivati. Nasuprot tome onaj čovjek / ljudi koji djeluju u skladu sa zadanom misijom Božijeg halife, na putu vrline i kreativnosti kao pobožnosti, mogu biti istinski ponosni na vlastiti podvig kakav biva izražen, odnosno postignut, samo u religiji ili u mitu: stvoren je od (bezvrijedne) prašine a dostigao je onaj stepen uzvišenosti na kome je Božiji miljenik, prijatelj (u skladu sa semantikom riječi *insan*), uspješan prolaznik u Džennet itd. Na drugoj strani, jedva da ima nešto što može biti veće uniženje od onoga u kome se čovjeku stavi do znanja da je bezvrijedan kao i ono od čega je postao. Kontrast je ogroman i imanentan je tekstu. U slučaju kada je čovjek na putu Vrline i produktivnosti Božijeg zastupnika, pozitivitet je ekstremno veliki: to je put od zemne prašine do Dženneta. Ovakvo razumijevanje kur’anskoga “izvještaja” o stvaranju čovjeka od prašine smatram inherentnim ovome tekstu kome je inače prioritarno afirmiranje Vrline kao Vertikale.

U slici stvaranja Čovjeka od Prašine možemo tragati i za elementima mita, budući da neki elementi mita i religije stasavaju na istome “tlu”: njihovo konačno situiranje (kao mita ili kao “religijske činjenice”) valja prepustiti slobodnom uvjerenju individue ili zajednice, jer se u oba slučaja može podastirati valjana argumentacija. Dakle, stvaranje čovjeka od (zemne) prašine podatno je većem broju pristupa, analiza, inspiracija itd., ali na ovome mjestu želim se fokusirati na posebnu vrstu pozitiviteta koju uspješno gradi sakralni tekst, pri čemu namjeravam kontekstualizirati, čak intertekstualizirati ovu jaku poziciju teksta, ovaj “iskaz”, s nekim drugim njegovim jakim pozicijama.

Uspion Vertikalom: od tla prašnjavoga ka dvostrukim modrozelenim džennetskim baščama

U tekstovima koji se bave naročitim vrijednostima (kao što su metafizičke, eshatološke i sl.) postoji problem u predstavljanju tih vrijednosti. Riječ je o onome teško ostvarivom Kročeovom “jedinstvu intuicije i ekspresije”. U te posebno zahtjevne tekstove spada i poezija te filozofski tekstovi koji imaju težak zadatak da predstave nešto što je jedva predstavljivo. Ovo se naročito odnosi na sakralni tekst koji nužno pribjegava metaforama ne samo kao stilskim ukrasima već kao kognitivnim metaforama, budući da je njegov zadatak da čovjeku predstavi

onostrano koje on ne može pojmiti svojim umom i egzistencijalnim ograničenjima. Stoga je Kur'an bremenit metaforama.⁴

U skladu s ovom stilskom odlikom kur'anskoga teksta treba razumijevati i njegov iskaz o stvaranju čovjeka od zemnoga praha. Dakle, zemni prah nema samo ona značenja i konotacije o kojima sam govorio (beznačajnost, neplodnost i dr.) nego je on u semiotici prostora *tlo* – “semiotička pozicija” od koje (se) počinje. Ono je tvrdo, plošno, uz sve ostalo. Da bi se gradila uspješna binarna opozicija, valja s toga tla, i u odnosu na njega, sazdavati Vertikalnu koja je, opet, krajnji smisao vjere. Uporedimo li u semiotici prostora *plošnost* tla i uspon okomice na njemu, bit će nam potpuno nazočan, čak impresivan pozitivni kontrast među njima kao semiotičkim znakovima. Analogno tome, u “semiotici duhovnosti”, ili u “prostoru duhovnosti” (naravno, ove sintagme koristim uslovno), prašno tlo od koga je stvoren čovjek ima potrebu – tako nalaže njegova stilistika – za snažnim kontrastom, a to je Vertikalna pobožnosti, duhovnosti, vrline. Stoga se u Kur'anu na više mjesta afirmira Vertikalna, odnosno kontrastiranje plošnosti i vertikale kao nepobožnosti i vjerničke vrline.⁵

Primjera radi, Kur'an uglavnom govori o *spuštanju* Teksta na tlo, na Zemlju, što metaforizira vertikalnu koju, kao takvu, ne treba razumijevati u doslovnom smislu – mnogo više ljepote, ali i spoznaje, nudi se čovjeku koji ovo razumijeva metaforički: kao odnos nadređenosti, hijerarhijski odnos, odnos tla i uznošenja. Obrnuti put je put vrline, uspon. Među mnogim drugim mjestima u Kur'anu na kojima se govori o usponu, dovoljno je spomenuti mjesto koje je poznato svakom muslimanu a glasi *اهدنا الصراط المستقيم*. Sintagma *الصراط المستقيم* uglavnom se prevodi: *pravi put*. Taj prijevod nije pogrešan, ali njime nije ni zasićeno značenje izvornika: adekvatan prijevod / prijenos bio bi: *uspravni put*. Takav prijevod nije samo više stilogen nego je znatno bliži intenciji Teksta – da izrazi upravo tu okomitost Vrline, pune pobožnosti. Riječ /

⁴ Moja knjiga *Orijentologija. Univerzum sakralnoga teksta*, (2004), posvećena je najvećim dijelom različitim razumijevanjima svijeta na temelju diferenciranja poetske figure poređenja i kur'anskog metaforskoga jezika.

⁵ Pobožnost ne shvaćam u njenom reduciranom značenju – kao revnosno obavljanje islamskih šarta, neumorno učenje dova i sl. Razumije se, šarti jesu obaveza, a i dove su dobrodošle, ali je kreativan rad, plodotvorna akcija izvanredan izraz / čin pobožnosti jer je u punome skladu s čovjekovom misijom Božijeg zastupnika na Zemlji. Problem najvećeg dijela savremenog muslimanskog svijeta je u suficitu dove i deficitu akcije. Ali – to je tema za drugu priliku.

morfem *المستقيم* znači “onaj koji se uspravio”. Put vrline je uspravan. (U profanim tekstovima: *biti / ostati uspravan, hoditi uspravno* i sl.). Prema tome, *الصراط المستقيم* jeste *pravi put*, ali je on u tolikoj mjeri *pravi put* da je *uspravan*.⁶

Naravno, i sama riječ *put* upotrijebljena je ovdje figurativno. Njena figurativnost se enormno unapređuje riječju *uspravan*, a ne riječju *prav / pravi*: ovdje se radi o *usponu*, i to ne o bilo kakvom usponu nego o vertikalnom. Opozitnost *tla*, njegove neplodnosti i *vertikale* koja seže do nepoznatoga naglašena je u najvećoj mjeri, pa se tako čin pobožnosti predstavlja kao najveći mogući uzlet: on je potpuno oslobođenje.

U ovakvome nastajanju i mnogostrukim značenjima Vertikale (odnosno pobožnosti kako sasvim oslobođene duhovnosti) posebnu analizu zaslužuje sedžda i njen odnos prema tlu na kome se ona čini. Sedžda je padanje čelom po tlu – to je općepoznata stvar. Međutim, da bi se doseglo njeno dublje značenje, treba imati u vidu upravo taj uslov za njenu valjanost: spuštanje / pad (opet vertikala!) čela na tlo, na najniži dio našega prostora. Pri tome valja imati u vidu “referencijalni” karakter tla: tlo upućuje na ljudski iskon o kome sam naprijed govorio – na to da je čovjek stvoren od tla, odnosno od prašine tla. U punoj osviještenosti klanjača, ta religijska istina ima izvanredno značenje; ona sedždi daje naročit smisao. Sedžda je kao “najjača pozicija” namaza također vrlo oneobičeno i snažno afirmiranje vertikale. Oneobičenost se sastoji u sljedećem.

Kada je klanjač na sedždi, on se u fizičkom smislu, svojim tijelom, izravnava sa tlom, i to upravo najviši dio svoga tijela poravnava s plošnošću tla. U prvi mah, moglo bi se pomisliti da se tako “neutralizira”, osujećuje vjernikova sposobnost i potreba za sazdanjem vertikale. Međutim, događa se upravo obrnuto – on tim činom iskazuje svoju skrušenost, potpunu predanost Bogu, pobožnost u kulminaciji, a to su već psihološke i mentalne kvalitete koje se “izvijaju” vertikalno. Duhovnost, emocija, uvjerenje, uznose se tim činom, oslobođeni u težnji za dosezanjem vjerničkih ideala. Čelo kao simbol čovjekova dostojanstva, čestitosti i sl., potpuno je izravnato sa tlom (asocijacija na zemnu prašinu) a pri tome su duša i um, vjernička emocija i imaginacija, u silovitom uzletu.

⁶U svome prijevodu Kur’ana (2004) i ja sam ovaj ajet preveo: *Uputi nas ka putu pravome*. Danas ovo razumijevam drukčije i sada bih napisao: *Uputi nas na Put Uspravni*.

Imamo li punu svijest o takvom odnosu čela i tla na sedždi (što prati izgovaranje određenih molitvenih riječi), moguće je shvatiti kako se u toj idealnoj vertikali stvara izuzetno velika energija: sedžda je centralna energetska tačka vjernikova života i svijeta.

Sujud (sajdah): Vertical ascent from the ground to the gardens of Paradise

Abstract

Islam is a religion that constantly insists on building positivity. It succeeds in this especially in the act of prostration as an exceptional expression of contrition with which man ascends to the grace of God. Symbolically, man in prostration falls with his forehead to the ground, “referring” to the religious fact that man was created from earthly dust, which symbolizes nothingness. However, in this act, as an expression of piety, man achieves a spiritual ascent which can be figuratively said to be a vertical ascent to God’s Grace and gardens of paradise full - again metaphorically - of rivers and green gardens that are in dynamic binary opposition to earthly dust. Positivity is complete. The creation of man from earthly dust can be understood, therefore, as a brilliant religious or theological argument, it can also be a powerful poetic inspiration, as well as an astonishing, optimally successful semiotic stylem. In creating positivity, it is perfectly congruent with the phrase in al-Fatihah: “Guide us to the Upright Path.”